

M.MƏLİKMƏMMƏDOVUN “LƏZGİ DİLLƏRİ” KİTABINDAN

LƏZGİ DİLLƏRİ

Ləzgi xalqı kimi ləzgi dili də tarix boyu dillə deyiləsi mümkün olmayan böyük müsibətlərə məruz qalmışdır. Bəziləri ləzgiləri doğma dildən məhrum etmək istəmişdir. Xalqı məhv etmək üçün onun ilk və ən iti silahı olan dilini əlindən almağa üçün çalışmışdılar. Budur, nə xalq məhv oldu, nə də onun dili. Körü dərin olduğu üçün həm xalq, həm də onun dili min illərin sınağından çıxıb yaşadı.

Mənbələrə nəzər salaq. Gürcü alimi Q.V.Topuria bir sıra ləzgi sözlərinin ilk dəfə 4-5 min il bundan əvvəl meydana gəldiyini təsdiq etdi. Rus alimi V.Şevroşkin özünün “Sirləri açılmamış ada” kitabında ləzgi dilinin 5 min illik tarixi olduğunu bəyan etdi. Hal-hazırda bəzi alimlər 7-10 min illərin tarixindən xəbər verir, bu dilin pelazgi və şumer dilləri ilə qohumluğu haqqında məqalələr, kitablar yazıb çapdan çıxarır.

Beləliklə, zəmn keçdikcə ləzgi dili ilə əlaqədar bir çox dəlillər meydana çıxır. Məsələn, qədim ləzgi tayfalarının yeganə dilindən ləzgi dillərinin yaranmasının eramızdan qabaq I min illiyin axırlarına təsadüf etdiyini deyənlər var. Buna baxmayaraq, bizim tayfaların dilinin nə vaxtdan ayrılmağa başladığı hələ də təyin olunmayıb. Amma belə bir işin baş verməsi geniş Qafqazın torpaqlarında yaşamış ləzgi xalqından digər xalqların, ləzgi dilindən isə başqa dillərin əmələ gəldiyini çox alimlər təsdiq edirlər. O cümlədən, Azərbaycan alimi Məhəmməd Həsən Vəlili özünün 1921-ci ildə Bakıda çap elətdirdiyi “Azərbaycan Coğrafiyasının – təbii etnoqrafiyası və iqtisadiyyatı haqqında fikirlər” adlı kitabında yazdıqlarına, fikir verək:

“...Xəzərlərin və başqa türk tayfalarının, eləcə də iranlıların (farsların) hücumuna məruz qalan ləzgilər Qafqaz dağları tərəfə, yəni indiki Dağıstan ərazisinə getdilər. Yad millətlər uzun müddət torpaqlarında yad millətlər ağılıq etsələr də, ləzgi tayfaları öz dillərin və xarakterini qorumağı bacardı.

...Qafqaz dağlarında baş verən arası kəsilməyən davalar, hadisələr, eləcə də təbii fəlakətlər üzündən ləzgilər ayrı-ayrı dillərdə danışan bir çox tayfalara bölündü”.

Ləzgilərin tarixinə dair iki kitab çap elətdirmiş tarix elmləri doktoru, professor M.M.İxilov özünün “Ləzgi qrupuna daxil olan xalqların dillərinin mənşəyi məsələsinə dair” adlı kitabında yazmışdır: “Dilin əlamətlərinə gəlincə, Dağıstan xalqları (öz qrupları ilə birlikdə avarlar, dargilər, ləzgilər, həmçinin laklar) genetik cəhətdən eynidir, başqa cür desək, onların dilləri bir əsas dildən əmələ gəlmişdir”. (M.M.İxilov. Samur qəzeti, № 16, 1992-ci ilin 1-10 may. Səh. 7).

Yuxarıda adları çəkilən müəlliflərin və başqa peşəkarların belə fikirlərinə əsaslansaq və dil üzrə professor R.İ.heydərovun yazdıqlarını xatırlasaq, çox mətləblər üzə çıxacaq: “Ləzgi dilinin müəyyən sayda sözlərinə nəinki başqa dillərdə, eləcə də Dağıstanın başqa dillərində də (avar, dargi, lak və başqalarında) rast gəlinir. Belə sözlərdən aşağıdakıları nümunə göstərmək olar.

“mez”, “ниси”, “къад”, “жув”, “сам”, “цлэй”, “руьхъ”, “цав” və başqaları. Bunlar ləzgi dilinin leksikasının lap köhnə sözlərindəndir.

Ləzgi dilində Dağıstan dillərinin ümumi leksikasına aid sözlər ləzgi dilində əvvəllər daha çox idi. Amma həm ləzgi dilində, həm başqa dillərdə fonetika baxımından böyük dəyişikliklər baş verdiyindən, hazırda

belə sözlər ilkin mənasını tamamilə itirərək ayrı-ayrı sözlərə çevrilib. Ancaq müqayisə etməklə və tarixi faktlara əsaslanaraq o sözlərin mənşəyinin eyni olduğunu təyin edə bilərik. Məsələn: ləzgi dilinin “cad”, “cac”, “яц», «варз» sözlərinə avar, andiy, tsez, lak, dargi, tabasaran və arçi dillərində həmin bu sözlərlə birlikdə eyni mənbədən yaranan belə sözlər aiddir: avar – цо, ца, оц, моцџицџ; андий – се, сал, үнсо, борцџицџи; цез, - сис, сила, ис, буци; dargi – ца, цула, үнц, бадз; лак – ца, ниц, барз; tabasaran– са (р. в), силиб, йиц, ваз; арчи – ос//са, сот, анс, бац.

Ləzgi dilində xeyli sözlərin diblərinə, burda misal gətirdiyimiz tərzdə, nəinki dağstan dillərinin leksikalarında, eləcə də təmiz Qafqazın dağlı dillərinin sözlərində də rast gəlinir. Amma bu cəhətdən bizim dilin leksikası hələ axtarılmayıb. Biz belə sözlərdən bir neçəsini göstərə bilərik: «цлай, яр, тутьрез». (R.İ.Heydərov, H.İ.Məhəmmədov, N.B.Əsədullayeva. Ləzgi dili. Mahaçqala. 1994. Səh. 21-22).